

Vonyó József

Gömbös Gyula

Abstract

Gömbös Gyula (1886–1936) prime minister of Hungary (1932–1936) started his political career after the defeat of Hungary in the First World War as a well-trained and talented officer. On the basis of his radical views influenced by different effects and because of his policy as head of government many people considered him that he took over mainly Mussolini's and partly Hitler's views and political practice and his thinking and discussing politics were characterized by these facts. This study analyses the strong similarities and the important differences among the mentioned three politicians in the area of the ideology and the exercise of power. The differences in the internal conditions of the three countries and among the characters of the three politicians explain the said similitudes and the differences. According to the author it can be proved that Gömbös tried to create a system (diktatorship) that (1) is similar to the fascism and the national socialism; (2) it's not a copy (except the unsuccessful trial of the acceptance of the Italian corporate system), but it's about being in similar societies the politicians give similar answers to the challenges.

Keywords: diktatorship; Hitler (Führer); integral revision; corporate system; Mussolini (Duce); national unity; National Unity Party (NUP); having an end in itself; national radicalism; leader (Führer);

Gömbös Gyula (1886–1936) 1932 és 1936 között volt Magyarország miniszterelnöke. A korabeli elsőszámú politikai vezetők azon csoportjához tartozott, akik a katonatiszti pályát váltották fel a politikusi hivatással. A kortársak és az utókor – köztük a korszakkal foglalkozó hazai és külföldi történészek nagy része is – mégsem az ugyancsak ilyen pályát befutott Francisco Francoval vagy József Pilsudskival vetették össze személyiségét és politikáját, hanem gyakran hasonlították a két leghírhedtebb jobboldali diktátorhoz, Adolf Hitlerhez és főként Benito Mussolinihoz. Ugyanolyan diktatórikus államberendezkedés kiépítésére irányuló szándékot tulajdonítottak neki, mint amilyen az 1930-as évek közepére Olaszországban és Németországban megvalósult, és azonos vonásokat láttak ideológiájukban, politikai módszereikben is. Mindezt nemcsak Gömbös megnyilatkozásai és politikai – köztük külpolitikai – lépései, a Duce reláció-

jában pedig a hasonló pózok és gesztusok generálták, hanem saját kinyilatkoztatásai, valamint a róla adott német és olasz értékelések is.¹

Ha Gömbös arcképét – avagy, a szűk terjedelmi keretek miatt inkább csak *arcélét* – kívánjuk megrajzolni, érdemes ebből a nézőpontból tenni. Ehhez két központi kérdést indokolt vázlatosan megvizsgálni. Azonosíthatók-e Gömbös nézetei és kormányfői tevékenysége Mussoliniéval és Hitlerével? Ezen belül: valóban akart-e diktatúrát kiépíteni Magyarországon? Egy politikus politikai szándékait, és azok megvalósításának módját azonban nemcsak az elvek határozzák meg, hanem az ország társadalmi–politikai viszonyai és a politikai aktor személyisége is befolyásolják. Ezért nemcsak leírt, elhangzott szavait kell elemeznünk, hanem tetteit is. Gömbös esetében ezt indokoltá teszi az, hogy nem volt elméleti ember, s világról alkotott nézeteit még olyan formában sem foglalta össze, mint Hitler a *Mein Kampf*-ban, vagy olyan tézisekben, mint Mussolini *Fasiszta Doktrínája*. Ráadásul naplót sem vezetett és memoárja sem született. Politikusként is szívesebben beszélt, mint írt. A kérdések megválaszolásához pedig az egész életpálya vázlatos áttekintése nélkülözhetetlen.

***

Gömbös 1886. december 26-án született Murgán, egy apró, zömmel evangélikus németek lakta Tolna megyei zsákfaluban. Apja a település elemi iskolájának tanítója volt, anyja az egyik legmódosabb helyi sváb család sarja. Nagyszülei közül hárman voltak németek, csupán apai nagyapja révén rendelkezett magyar felmenőkkel. Ő ennek ellenére egész életében magyarnak vallotta magát, később, politikusként pedig a magyar faj/nemzet érdekei legigazabb és legelhivatottabb védelmezőjének, képviselőjének.²

---

¹ Példaként csupán egy–egy dokumentumot idézünk. Jóllehet, saját politikai céljaik igazolása érdekében, a hatalomra törő NSDAP vezetésének lapjában az alábbi értékelés jelent meg Gömbös, miniszterelnökként 1932-ben közzétett kormányprogramjáról, Nemzeti Munkatervéről: „A magyar miniszterelnök, Gömbös tábornok az Egységes Párt gyűlésén ismertette nagyszabású újjáépítési programját, olyan programot, mely alapvonásaiban figyelemre méltó módon egyezik az NSDAP programjával.” (Völkische Beobachter, 1932. október 8.) „Mussolini alakja erőt és energiát sugároz, szeme pedig szellemet, zsenialitást és derűt áraszt szerteszét [...] Én szívesen vallom őt mintaképemnek, és szívesen tekintek rá, mint akinek példáját érdemes követnünk” – nyilatkozta Gömbös 1933 novemberében. (Függetlenség, 1933. november 19.).

² Az életpálya általános ismertetésének forrásai: RÉVAY József : *Gömbös Gyula élete és politikája*. Franklin-Társulat, Budapest, 1934.; GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest, 2001.; VONYÓ József: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.; VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018. Az egyes részletekre külön nem hivatkozunk.

Pályája azonban nem így indult. A jó szellemi képességekkel megáldott fiú az elemi iskola négy osztályát – Murgán, majd Sopronban, ahová apja állásváltoztatása révén költöztek – kitűnő eredménnyel végezte. Szüleit és tanárait is meglepve ennek ellenkezője történt a híres soproni evangélikus líceumban. A mozgékony, ügyes és jó fizikumú kiskamaszt jobban érdekelték a harci játékok és a sport, melyekben nemcsak mozgásigényét elégíthette ki, hanem azt a korán megnyilatkozó és élete későbbi fázisaiban csak erősödő vágyát is, hogy másokat vezessen – általa szervezett akciókban. Ez késztette apját, hogy 1901-ben, a gimnázium felső osztályai helyett a három évvel korábban megnyílt Pécsi Honvéd Hadapród Iskolába írassa. Itt olyan tárgyakat tanulhatott, amelyek érdekelték, ráadásul a foglalkozások nagy részét katonai gyakorlatok és a különböző sportágak űzése tette ki, ami különösen szíve szerint való volt. Így tanulmányi eredményei is ugrásszerűen javultak, melynek köszönhetően igen jó minősítéssel, évfolyama ötödik legjobb növendékeként távozott az intézményből. Úgy tűnt, ezzel véglegessé vált, hogy katonaként éli le életét. Annál is inkább, mert tehetségének megfelelően szolgált alakulatában, s munkáját nagyra értékelő felettesei mind magasabb rangú tisztképző intézményekbe küldték. Végül eljutott a legfelső szintűbe, az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadserege számára vezérkari tiszteket képző bécsi hadiiskolába. Itteni, 1912-ben megkezdett hároméves tanulmányainak befejezését lehetetlenné tette a „*nagy háború*” kirobbanása. Frontszolgálatát 1916-ben elszenvedett sebesülése szakította meg. Bécsi kórházi kezelés után Budapesten, a magyar honvédelmi minisztériumba neveztek ki, majd 1917 februárjában a közös hadügyminisztérium akkor létesített pótlásügyi főnökségén kapott beosztást, így ismét a birodalmi fővárosba került, ahol a háború végéig szolgált. Ezt a gyorsan felívelő pályát szakította meg a háborús vereség.

A Monarchia felbomlását üdvözölte, mert azzal megvalósult vágya, a független Magyarország, és lehetővé vált, hogy létrejöjjön az általa évek óta szorgalmazott nemzeti hadsereg. Ennek reményében ajánlotta fel szolgálatait a Károlyi-kormánynak, de csalódott. Viszolyogva szemlélte a nemzetietlennek minősített liberális és szocialista eszmék, politikai szervezetek érvényesülését. Ennek hatására is vállalta, hogy 1919 januárjában jelöljék a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) elnökének, melyet jobboldali radikális velleitású, politizáló szervezetté alakított. Ebben a minőségében vett részt a Tanácsköztársaság megdöntésére szerveződő ellenforradalmi akciókban: a bécsi Antiboldsevista Comité szervezkedéseiben és a szegedi ellenforradalmi kormány honvédelmi államtitkáráként a Nemzeti Hadsereg megszervezésében.

A Tanácsköztársaság összeomlását követő hatalmi vákuum idején a diktatórikus államberendezkedés kialakítására törekvő katonai csoportosulás egyik meghatározó szereplője. Ekkor vált véglegesen katonából politikussá. Kénytelen volt azonban alkalmazkodni a győztes hatalmak

akarataiból és nyomására helyreálló alkotmányos rendhez. Ezért lett 1920 júniusában aktív szerepet vállaló nemzetgyűlési képviselő a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt jelöltjeként, majd 1922-ben a Bethlen István vezette ún. Egységes Párt tagja, ügyvezető alelnöke. Híveivel együtt e pártok jobboldali radikális szárnyát alkották. Önálló, általa vezetett pártja csak a Bethlen miniszterelnökkel történt szakítás után, 1924 novemberében lett (Magyar Nemzeti Függetlenségi [Fajvédő] Párt). 1919–1920 fordulójától azonban őt tekinthetjük a – meglehetősen tagolt – magyarországi szélsőjobboldali irányzatok (köztük a MOVE és az Ébredő Magyarok Egyesülete – ÉME) legbefolyásosabb politikusának, aki programjait 1912 és 1919 között kialakult nézetei szellemében fogalmazta meg, azok szerint foglalt állást és cselekedett az aktuális kérdésekben. Ezek legfőbb jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

(1) Központi gondolata volt a társadalom nemzeti alapon történő megszervezése a *nemzeti egység* jegyében. Ez egyszerre jelentette a független és szuverén magyar államot, s azt, hogy minden állampolgárnak – egyéni érdekeit, törekvéseit feladva – alá kell rendelnie magát a nemzet/faj közösségének, a Gömbös által soha nem definiált (illetve a mindenkori helyzethez igazodva aktualizált) közös nemzeti érdeknek. Ennek tartalmát pedig minden szituációban a – lehetőleg általa gyakorolt – hatalomnak volt kizárólagos joga meghatározni és értelmezni.

(2) A hatalom elsőszámú feladatát „*a magyar faj lelki világának átglyúrása*”-ban látta, ami a „*fajidegen*” eszmék, mindenekelőtt a liberális és szocialista nézetek kiirtását, az ezt követők nemzetbe történő betagozását is jelentette – utóbbiak esetében meggyőződésük és gyakran személyiségük föladata, szervezeteik felszámolása árán.

(3) A társadalom két legfontosabb elemének, a nemzeti/faji érdekek legkövetkezetesebb képviselőjének és érvényesítőjének a keresztény középréteget és a birtokos parasztságot tartotta, így mindenekelőtt azok megerősítését szorgalmazta.

(4) Gazdaságpolitikai elképzeléseinek kulcseleme volt e két társadalmi réteg megerősítése. Egyrészt a gazdaságirányításban a mezőgazdaság érdekeinek preferálása az iparral, kereskedelemmel szemben, egyúttal az agrárium szolgálatába állítva a pénzügyi szférát. Másrészt a „*kis- és középegzisztenciák*” gazdasági–vagyon helyzetének erősítése a nagy vagyonokkal – a nagybirtokkal és az ipari, kereskedelmi nagyvállalatokkal (különösen a monopóliumokkal) – szemben. Ezzel egyúttal a társadalmat feszítő szociális igazságtalanságok és a belőlük fakadó társadalmi-politikai problémák felszámolását is meg akarta oldani.

(5) A nemzet „*faji öntudatra ébresztését*” tekintette az oktatásügy és a kultúra központi feladatának. Az iskolákban ezért tartotta az oktatásnál előbbre valónak az érzelmi nevelést, mely a fajhoz, nemzethez történő kötődést, ragaszkodást erősíti a tanulóknak – hangsúlyozottan keresztény szellemben. A kultúrát pedig annak érdekében kívánta racionalizál-

ni, hogy „*elforduljon a Nyugattól*”, és „*az ősi népi gyökerekhez*” visszatérve szolgálja a „*nemzetnevelés*” ügyét.

(6) Valamennyi részelem átalakítása esetében központi kérdésnek tartotta a zsidóság tulajdonának, társadalmi és kulturális pozíciójának, politikai befolyásának visszaszorítását. A korábban betelepedett és a magyar társadalomba beilleszkedett, részben asszimilált zsidók esetében a numerus clausus jegyében tette volna ezt. A háború időszakában keletről bevándorolt ún. „*galiciánereket*” azonban ki akarta utasítani az országból. E megosztás szerint tett különbséget a tekintetben is, hogy kiknek juttat jogokat a politikai életben és az oktatásban.

(7) A programot csak az integer Magyarország keretében látta megvalósíthatónak. Ezért került első helyre külpolitikai céljai között előbb a területi egység megtartása, Trianon után pedig az integrális revízió. Megvalósításához (a hadseregben kialakult, s régóta meglévő szimpátiái miatt is) Németországtól és (az ellenforradalmi tervek, majd a határrendezések idején részéről tapasztalt segítőkészség okán) Olaszországtól remélt segítséget. Attól a két országtól, melyeket súlyos veszteségek, csalódások értek a békerendezés során. Ezért szorgalmazta a Berlin–Róma tengely létrehozását. Ugyanezért utasította el a jó viszony ápolását a térség határainak átrajzolásában meghatározó szerepet játszó Franciaországgal és részben Angliával, illetve szövetségeseikkel, a kisantant országaival. De távolabbra is tekintett. A turanizmus jegyében is szorgalmazta a keleti, főleg törökországi kapcsolatok építését.

(8) Mindezek megvalósításának kulcsát pedig az erős, a társadalom egészét uraló, a megfogalmazott célokat következetesen és hatékonyan, – ha kell, kíméletlen eszközökkel – érvényre juttató hatalomban látta. Legyen az katonai diktatúra, egy, a társadalom egészét tömörítő mozgalom, vagy parlamentáris viszonyok között egy „*nagypárt*” biztos támogatását élvező erős kormány.

Mire ezek a politikai nézetei kikristályosodtak, Gömbös érett férfivá vált, kialakult és határozott személyiségjegyekkel, melyek döntően befolyásolták későbbi politikusi mentalitását. A „*határozottság*” nemcsak személyiségjegyeit, hanem őt magát is jellemezte. Ennek egyik meghatározó eleme volt következetes ragaszkodása kialakított alapelveihez, melyeket – a kortárs életrajzíró, Révay József szerint – ő maga nevezett „*dogmáinak*”.³ Azok megvalósításához haláláig ragaszkodott. Ennek érdekében szervezett mozgalmat, pártot, s ezek vezérelték a miniszterelnöki hatalom gyakorlása idején is. Látszólag nem mereven tette mindezt. Az 1920-as években még tapasztalatlan politikus sorra kudarcot vallott tervei realizálásában. Ám okult kudarcaiból, és tanult. Egyrészt a politika fortélyait olyan, nála tapasztaltabb politikusoktól, mint például Bethlen István. Másrészt olyan államjogi, közgazdasági és történeti ismereteket,

---

³ RÉVAY (1934): 381–382.

amelyeket a katonai képzés során nem, vagy csak hiányosan szerzett meg, de a hatalom gyakorlásához nélkülözhetetlenek bizonyultak. Ebben az ellenforradalmi szervezetekben megismert és kipróbált harcostársai közül kikerült, zömmel jogvégzett barátai (pl. Antal István, Lázár Andor), és a kor jeles történésze, a második házassága révén barátjává vált Hóman Bálint segítette, aki unokatestvérét, Darányi Kálmánt is bekapcsolta ebbe a körbe. Szakpolitikai kérdésekben igényelte véleményüket, és hallgatott is rájuk. Később – 1929 után honvédelmi miniszterként, majd 1932. október 1-jét követően miniszterelnökként – pedig fontos kormányzati pozíciókba is juttatta őket. Ez azonban nem jelentette „dogmái” megváltoztatását. Sokkal inkább abban segítette, hogy a katonaként kialakult kiváló stratégiai és taktikai érzékét politikai terepen is tudja alkalmazni. Abban, hogy a körülményekhez alkalmazkodva tudjon kivárni, új megoldásokat keresni, mi több magukat a körülményeket oly módon megváltoztatni, hogy azok ne hátráltassák, hanem segítsék változatlan politikai koncepciója gyakorlati érvényesítésében.

Ez a faji/nemzeti radikalizmus jegyében formálódott politikai koncepció pedig alapelemeit tekintve erős hasonlóságot mutat azzal az ideológiával, illetve azokkal a politikai programokkal, amelyek jegyében Mussolini és Hitler szervezte pártját, majd az általa kormányzott országot. Igazat adhatnánk tehát azoknak a kortársaknak és a későbbi ítélezőknek, akik a két diktátor másolásával vádolták Gömböst. Különös tekintettel arra, hogy miniszterelnökként valóban tett kísérletet az olasz korporációs rendszer szinte változtatás nélküli magyarországi kiépítésére – sikertelenül.

Am, ha a három politikus nézeteit és politikai gyakorlatát összevetjük, nemcsak hasonlóságokat, hanem markáns eltéréseket is tapasztalhatunk, amelyek épp úgy visszavezethetők a három ország belső viszonyainak eltéréseire, mint a képviselőik személyiségében meglévő különbségekre. De a másolás megítélésében az időtényezőt sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A kérdés alapos elemzése monografikus feldolgozást igényelne. Most azonban csak példaként jelezhetjük a problémakör néhány alapelemét – azt is vázlatosan.

***

Mindhárom politikus *ideológiai nézeteinek* kulcsfontosságú eleme volt, hogy az egyéneket egy felülről szervezett homogén közösségbe kívánták szervezni, elvárva tőlük, hogy az adott kollektívum – vezetőik által egyoldalúan meghatározott – érdekeinek rendeljék alá egyéni törekvéseiket. Am az ideálisnak tartott közösség mindhárom esetben más volt. *Mussolininál az állam, Hitler esetében a faj, Gömbös elképzelései szerint pedig 1920-ig a nemzet, 1920–1928 között a faj, majd haláláig ismét*

a *nemzet*. A magyar politikus esetében azonban meg kell említenünk két fontos momentumot. (1) Ő a két szót nem elkülönült fogalomként, hanem szinonimaként, ugyanazon fogalom megnevezésére használta. (2) Fajvédő álláspontját – a látszat ellenére – miniszterelnökként sem adta fel. A fenti különbségekből adódtak társadalomszervezési elképzeléseik és gyakorlatuk különbségei.

„A fasiszta koncepció [...] az államért van; az egyénért pedig csak annyiban, amennyiben az egybeesik az állammal...” – deklarálta Mussolini,⁴ – ezért: „Az emberi életnek nem a formáit akarja megújítani, hanem a tartalmát, az **embert**, a jellemet, a hitet. És ebből a célból feyelmet és tekintélyt követel...”⁵ Ebben az értelemben beszélt 1925-től „új forradalmi olasz embertípus”, „új civilizáció” megteremtéséről.⁶

Hitler biológiai meghatározottságuk alapján különített el tiszta és erős *felsőbbrendű* (kultúrateremtő), illetve *alsórendű* (kultúrahordozó, szolgál-) népeket. A felsőbbrendűséget, a kultúrateremtő és uralkodóképességet tehát *faji adottságként* kezelte, melyek kiművelésére így nincs is szükség. Ebben a gondolatrendszerben az egyedek kötelessége a *faji kollektívum szolgálata* saját fájának erősítésében, illetve a szolganépek leigázásában, az élettér megszerzésében. E célok megvalósítása érdekében minden eszköz igénybe vételét megengedhetőnek, mi több, kívánatosnak tartotta: egyrészt az eugenikát, másrészt a fizikai erőszakot – a tömeges megsemmisítésig. Az államot pedig csupán eszköznek tekintette a faji érdekek érvényre juttatásában.⁷

Gömbös e kérdéskörrel kapcsolatos nézeteit a *nemzeti öncélúság* formulával fogalmazta meg, amit már az 1920-as évek első felében is használt. Tartalma pedig – a máig olvasható közkeletű vélekedésekkel szemben – nem a nemzeti függetlenség volt, hanem az egyén és közösség Gömbös által ideálisnak vélt viszonyát fejezte ki. Szerinte az egyének és egyes társadalmi csoportok csak a *nemzet által boldogulhatnak*, ezért partikuláris érdekeiket fel kell adniuk, s alá kell rendelniük a közös nemzeti érdekeknek. Az államnak pedig e közös érdek érvényesítése az elsőrendű feladata. Ebben az értelemben beszélt „*öncélú nemzeti állam*”-ról.⁸ Ennek megvalósítása érdekében szorgalmazta akkori szellemi társaival együtt a magyarság faji megerősítését. Zsilinszky Endre 1919 végén hirdette „a *lelkek forradalmát*”, „a magyar faj lelki világának átgyúrását”,

⁴ Benito MUSSOLINI: *A fascismus doktrinája*. Vallecchi, Firenze, 1935. 14. (7. pont).

⁵ Uo. 19. (13. pont).

⁶ ORMOS Mária: *Mussolini*. I–II. PolgART, Budapest, 2000. II. 319–330.

⁷ Hitler nézeteiről lásd – többek között – ORMOS Mária: *Hitler*. T–Twins Kiadó, Budapest, 1993. 87–120.; Joachim FEST: *Hitler. Eine Biographie*. Neuausgabe. Ullstein Verlag, Berlin, 2003. 303–329.

⁸ Gömbös politikai nézeteinek alakulásáról részletesebben lásd VONYÓ József: *Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa*. IN: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris, Budapest, 2009. 243–274.

s ennek eredményeként „*az új magyar embert*”.⁹ Gömbös néhány héttel később elhangzott szavai szerint a legfőbb cél: „... *egy új nemzedék teremtése*”.¹⁰

A három politikus okfejtéseit összevetve erős hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindenekelőtt azt, hogy mindhármuk számára központi kérdés az egyén alárendelése az általuk vezetett közösség ugyancsak általuk definiált érdekeinek. Gömbösék jelszavai – „*új magyar ember*”, „*új nemzedék*” – ugyanazt a gondolatot fejezik ki, mint Mussolini „*új forradalmi olasz embertípus*”-a és „*új civilizáció*”-ja. Ám a magyar fajvédő vezér jó öt évvel korábban fogalmazta e formulákat, mint a Duce.

Gömbös programjában épp úgy hangsúlyos szerepet kapott a *zsidóság korlátozása*, mint a Führerében. De Gömbös az előtt (1918 szeptemberétől) kezdte deklarálni ezzel kapcsolatos véleményét, hogy – a minden bizonnyal már bécsi éveiben, a „*nagy háború*” előtt – antiszemitává lett Hitlert és nézeteit megismerte. Érvelésükben pedig alapvető eltérések mutatkoztak. *Hitler* lényegében *aszemitizmust* hirdetett *fajbiológiai érvek alapján*. Gömbös ezzel szemben az ún. *szelektív antiszemitizmus* híve volt. Jóllehet, hivatkozott a fajelmélet magyarországi képviselőire, a zsidókérdést nem faji, hanem *társadalompolitikai* szempontból közelítette meg. A sajátos magyar viszonyok miatt elfogadta az országban régebben letelepedett, a magyar gazdaságba és társadalomba szervesen beilleszkedett zsidók jelenlétét. Két korlátozással: egyrészt a tulajdonukban és használatukban lévő összes föld elvételét követelte, másrészt minden területen (gazdaság, oktatás, kultúra) korlátozta volna őket a numerus clausus jegyében. Aktív és passzív választójogot is csak nekik adott volna. Az úgynevezett „*galíciánereket*” azonban ki akarta utasítani az országból. Mindezt kizárólag jogi eszközökkel kívánta megvalósítani. Ellentétben a Führerrel, nem hirdetett erőszakot, s fel sem merült benne a zsidók megsemmisítésének gondolata. Kormányfőként tett, sokat idézett, zsidóbarátnak tűnő megnyilatkozása¹¹ ellenére, valójában nem adta fel, csak nem hangoztatta antiszemitizmusát. Kormányprogramjának gazdaságra vonatkozó pontjai lényegében a zsidó nagytőkés érdekeltségek korlátozása árán ígértek előnyöket a keresztény kis- és középvállalkozásoknak, illetve a mezőgazdáknak. Miniszterelnökként pedig titkos utasításokat adott a háború előtti és alatti években bevándorolt keletmagyarországi zsidók összeírására és az országból való kiutasítására, továbbá ismét felvetette a zsidók választójogának korlátozását.¹² Az eltéré-

⁹ ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Táltos Kiadás, Budapest, 1920. 79, 87, 117.

¹⁰ GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. és utószó: VONYÓ József. Osiris, Budapest, 2004. 57.

¹¹ Lásd Kormányelnöki bemutatkozó beszéd a képviselőházban. IN: GÖMBÖS (2004): 414.

¹² A részleteket lásd VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a zsidókérdés*. IN: VONYÓ

sek okait egyrészt abban kereshetjük, hogy a zsidók aránya jóval kisebb volt a német társadalomban, miként a gazdaságban elfoglalt pozíciók is, mint Magyarországon. Így tulajdonuk elvétele, illetve megsemmisítésük közel sem okozott olyan válsághelyzetet Németországban, mint amilyennel a magyar gazdaságot sújtotta volna hasonló intézkedéssorozat. Nem kisebb jelentősége volt annak, hogy Gömbös maga is belátta: a sajátos magyar történelmi-társadalmi fejlődés következményeként nem lehet *magyar fajról* – az ő szavaival „*teljesen egységes turáni fajú magyar*”-ról – beszélni. Ezért inkább *magyarországi fajt*, esetenként *keresztény fajt* emlegetett, akik körébe besorolta mindazokat a népelemeket, melyek az évszázadok során beolvadtak a magyarságba, vagy identitásukat megőrző nemzeti kisebbségként éltek az országban – *kivéve a zsidókat*. A módszerek megválasztását a két politikus eltérő személyisége is döntően befolyásolta.¹³

***

A hatalmi rendszer és a hatalomgyakorlás módszereinek összevetése tekintetében van jelentősége annak a körülménynek, hogy Gömbös még csak megkezdhetette egy új szisztéma kiépítését, amikor Mussolini azt már megvalósította, Hitler számára pedig adottak voltak a feltételek tervei radikális gyorsaságú realizálásához. Így e kérdés áttekintése során nem azonos minőségű jelenségeket kell összevetnünk: Mussolini és Hitler által *kialakított szervezeti kereteket, megvalósult gyakorlatot* – Gömbös csak kis részben realizált *terveivel*.

Gömbös politikája kapcsán számos kortárs nem általában emlegette a másolást, hanem kifejezetten azzal vádolták, hogy Mussolini és Hitler rendszeréhez hasonló *diktatúrát* kíván kiépíteni. Maga a „*vádolt*” élesen tiltakozott az e tekintetben őt ért gyanúsítások ellen. „*Nem akarok diktátor lenni, és nem is leszek az*”¹⁴ – hangoztatta már 1932. október 4-én, első miniszterelnöki rádiószózatában. Szavait igazolni látszott kormányzásának négy éve, mivel ekkor nem változott meg az ország alkotmányos rendje, s nem fogatosított erőszakos intézkedéseket politikai ellenfeleivel szemben, – elődeihez képest – nem korlátozta törvényekkel, rendeletekkel és rendőri erőszakkal a társadalom különböző csoportjait, azok szervezkedését. A tiltakozás azonban – önmagában – aligha lehet bizonyító erejű. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy a 20. század legkíméletlenebb jobboldali diktátora, Hitler szinte szó szerint azonos kijelentést tett: „*Én nem vagyok, és nem is leszek diktátor.*”¹⁵ Szavai 1933

József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 31–55.

¹³ A részleteket lásd VONYÓ József: *Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert?* IN: VONYÓ (2012): 165–169.

¹⁴ GÖMBÖS (2004): 385.

¹⁵ Idézi FEST (2003): 595. Az eredeti német mondat: „*Ich bin kein Diktator und werde nie ein Diktator sein.*”

nyarán hangzottak el, akkor, amikor már túl volt – többek között – a baloldali politikai pártok és szervezetek erőszakos felszámolásán, a zsidókat korlátozó első intézkedéseken. A Gömbös által gyakorolt politika részletei azonban nem igazolják „védekezését”. Bizonyításként csupán a legfontosabb példákat emelhetjük ki e tekintetben is.

Mind Mussolini és Hitler hatalmi rendszerében, mind Gömbös politikai céljainak megvalósítási kísérletében kulcsszerepet szántak a hatalmat gyakorló pártoknak.

A *Partito Nazionale Fascista – Nemzeti Fascista Párt* (PNF) és a *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Nemzetiszocialista Német Munkáspárt* (NSDAP) már a hatalom megszerzésekor rendelkezésre állt Mussolininak, illetve Hitlernek. A két politikai alakulat – miként a diktatúrák modern pártjai általában – egyaránt (1) területi alapon szervezett, (2) vertikálisan tagolt, (3) hierarchikus felépítésű, (4) katonai fegyelemre épülő, (5) vezérelv alapján irányított, (6) szervezett tömegpárt volt. Alapvető funkciójuk pedig egyrészt a társadalom totális megszerzése, mozgósítása a fasiszta/nemzetiszocialista célok megvalósítása érdekében; amit az is szolgált, hogy a központosított társadalmi szervezeteket a párt részeivé tették. Másrészt az államhatalom teljes kisajátítása és uralása, a párt és az állam egységének megteremtése (*Gleichschaltung*). Szervezeti struktúrájuk, működési elveik – az alsóbb szintű vezetők vezér által történő kinevezése, tőlük való teljes függése, hatáskörük korlátozása a felsőbb parancsok végrehajtására stb. – következtében e pártok hatékony eszközök lehettek a Duce és a Führer kezében. Különösen az által, hogy korlátlan jogosultsággal rendelkeztek a szervezet életének irányítása tekintetében.¹⁶

Gömbös számára miniszterelnökként a hasonló lehetőségeket biztosító párt kiépítése volt az első teendő. Ezt tette szükségessé az a körülmény, hogy ő nem saját pártjának vezéréként, választások révén került hatalomra, hanem politikai alkuk juttatták a bársonyszékbe. A párt pedig, amelyre a törvényhozásban támaszkodhatott az ő politikai terveinek megvalósítását korlátozó, a konzervatív–liberális Bethlen Istvánt követő alakulat volt. Az 1932 őszen megindult előkészítő munka eredményeként 1933 nyarán kezdték kiépíteni az átkeresztelt kormánypárt, a *Nemzeti Egység Pártja* (NEP) szervezeti hálózatát, mely – szervezőinek szándéka szerint – struktúráját, működési mechanizmusát tekintve megfelelt a fenti hat kritériumnak. A területi alapon szervezett községi, választókerületi és megyei szervezetek elnökeit személy szerint a Vezér, Gömbös Gyula nevezte ki, s a kinevezettek írásban tettek neki hűségesküit. Miként belépési nyilatkozatának aláírásával a párt 1935 márciusában már mintegy kétmillió tagja is. Valamennyien arra kötelezték magukat, hogy fe-

---

¹⁶ A szervezeti struktúra és működés részleteinek rövid összefoglalását és a kérdéskör legfontosabb irodalmát, forrásait lásd VONYÓ (2012): 170–174.

gyelmezetten teljesítik a Vezér utasításait. A választókerületi és a megyei választmányok tagjai az alsóbb szervek ilyen feltételekkel kinevezett, a Vezérnek elkötelezett elnökei és titkárai voltak.¹⁷ Így a választás elve, a társadalmi kezdeményezés, illetve a vezető szervek demokratikus kontrollja épp úgy nem érvényesült a NEP-ben, mint az olasz és német pártban.

Gömbösök – az PNF és az NSDAP vezetésétől eltérően – arra törekedtek, hogy az ország valamennyi, választójoggal rendelkező állampolgárát beszervezzék a kormánypártba. Az eltéréseknek két oka volt. Az egyik az ideológiai kiindulópontokkal függött össze. Az NSDAP-nek – a hitleri fajelmélet szellemében – csak „*vér szerint német származású*”-ak lehettek tagjai.¹⁸ A Nemzeti Fasiszta Párthoz viszont csak azok tartozhattak „*...akik politikailag, erkölcsileg, polgárilag kiállták a próbát és teljesen megbízhatóknak bizonyultak arra, hogy a kiküldött nagy célokot [sic!] közreműködésükkel meg is lehessen valósítani.*”¹⁹ Mussolini szerint az PNF ezáltal „*Olaszország legkiválóbb erőit a saját kebelébe gyűjtötte össze*”, így „*a párt adja a rendszernek az uralkodó osztályát*”.²⁰

Gömböst a *nemzeti egység* megvalósításának eszméje vezérelte, amit a párt neve is szimbolizált. Ez új, legalábbis fontos *új jegyekkel gazdagított nemzeti identitás* kialakítását is célozta. Hangsúlyos eleme volt, hogy a „*Nemzet*” felemelkedésének legfontosabb feltételeként, létezésének domináns jellemzőjeként definiálták az „*Egység*” kialakítását – tekintet nélkül a társadalom sokféle tagoltságára. Ennek az egységnek megvalósítója, megtestesítője, szervezeti kerete pedig – Gömbös és híveinek retorikája szerint – a Nemzeti Egység Pártja volt, mely az egyének feltétlen azonosulása révén válhatott (volna) azzá. E logika jegyében: annak, aki a nemzet tagjának vallotta magát, be kellett lépnie a pártba, vállalva a fenti kööttségeket. Ezáltal a „*Nemzet*” azonos lett volna a *Nemzeti Egység Pártjával*. Az érvelés azonban fordított logikával is megfogalmazódott: az lehet csak tagja a „*Nemzet*”-nek, aki tagja a NEP-nek. Mindez egy sajátos „*MI*”-tudat, s egyben ellenségkép („*ŐK*”) definiálását jelentette. Ha ugyanis csak az lehet tagja a „*Nemzet*”-nek, aki tagja a NEP-nek, azok, akik nem tagjai NEP-nek, a „*Nemzet*”-hez sem tartozhatnak. Ezért senkit sem tekintettek ab ovo politikai ellenfélnek, ellenségnek vallása, nemzetisége, „*faji hovatarozása*”, szociális helyzete vagy akár korábbi/akkori pártállása miatt. Gömbös számos esetben kinyilatkoztatta, hogy a zsidókat és a munkásokat épp úgy „*testvérek*” – azaz a nemzethez tartozónak – tekinti, mint bármely más társadalmi réteg

¹⁷ A részleteket lásd *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932–1939)*. Összeáll., szerk., bev.: VONYÓ József. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1998. 56–101.

¹⁸ *Organisationsbuch der NSDAP*. 4. Auflage. Zentralverlag der NSDAP. München, 1937. 5.

¹⁹ *A Nemzeti Fascista Párt*. Vallecchi, Firenze, é. n. 56.

²⁰ MOL K468–B/2–1929–70/b. A fascista párt. 2.

vagy vallásfelekezet tagjait. Feltétele csupán annyi volt, hogy „nemzeti alapra helyezkedjenek”, azaz kövessék a Nemzeti Egység Pártja, illetve vezérének céljait, politikáját.²¹ Ellenfélnek minősítettek viszont mindenkit, aki nem azonosult a NEP – vezére által megfogalmazott – célkitűzéseivel (tekintet nélkül nemzetiségére, felekezetére, szociális helyzetére, addigi NEP-tagságára). Azzal, hogy a NEP magát azonosította a nemzettel, s mindenki mást kizárt belőle, utóbbiakat nem a nemzeten belüli politikai ellenfélként, hanem a *nemzeten kívül lévő ellenségként* kezelte. Nem mondtak le persze véglegesen az önmagukat kirekesztők későbbi megnyerésének, a nemzetbe történő beemelésének lehetőségéről.

Másrészt az összes választó NEP-tagsága révén érhatték volna el a többi politikai párt felszámolását, az egypártrendszer kialakítását. Ennek erőszakos, illetve jogi–adminisztratív eszközökkel történő megvalósítására Gömbösnek – megint csak eltérően Mussolinitól és Hitlertől – nem volt lehetősége. Tegyük hozzá: semmi jele annak, hogy egyáltalán szándékában állt volna.

A *párt társadalomszervező funkcióját* vizsgálva azt láthatjuk, hogy hatalomra jutását követően Hitler néhány hónap, Mussolini néhány év alatt felszámolta a társadalom önszerveződésének minden legális lehetőségét, s az ezt érvényesítő egyesületeket. A lakosság egészségének tevékenységét a pártjuk szerves részét képező tagszervezetek (az NSDAP esetében tagozatok és csatolt szervezetek) keretei közé szorították, s a *Kraft durch Freude* (Erő az örömből), illetve a *Dopolavoro* (Munka után) nevű mozgalmak révén a szabadidő párt által történő teljes megszervezésére is törekedtek.²²

Gömbös csak a pártszervezetek teljes kiépítését, illetve azt követően tehetett kísérletet erre, hogy az 1935. tavaszi választások eredményeként saját híveit juttathatta többségre a kormánypárt országgyűlési frakciójában. 1935 nyarán–őszén a Nemzeti Egység Pártja szervezeteinek feladatát immár a társadalom egész életének totális megszervezésében jelölték meg. Az Országos Központi Iroda ennek érdekében kezdte meg a *párt társadalmi tevékenységi csoportjainak* kiépítését. Az országos, megyei, járási és helyi szinten egyaránt megszervezendő *női, ifjúsági, gazdasági, népművelési* és *propaganda* csoportokat arra kötelezték, hogy a települések életének minden fontos részletére kiterjedő tevékenységet folytassanak. Feladatuk volt a munkaalkalmak teremtése, az egyes foglalkozásokra történő felkészítés, a közös termelés és az előállított termékek értékesítésének megszervezése, a legkülönbözőbb népjóléti, közegészségügyi és gyermeknevelési feladatok ellátása, a testnevelés és a sportélet szervezése, a helyi hagyományok őrzése, az ismeretterjesztés és a kulturális élet minden területének összefogása, irányítása. A szervezőmunka

---

²¹ Lásd pl. GÖMBÖS (2004): 388, 408, 414.

²² Lásd VONYÓ (2012): 170–173.

nélkülözhetetlen elemének tekintették a Nemzeti Egység Pártja – fenti célokat szolgáló – intézményeinek, együtteseinek (Nemzeti Egység műhelye, népkonyhája, szülőotthona, napközije, testedző csapata, műkedvelő gárdája, énekkara, zenekara, szavalókórusa, kölcsönkönyvtára, népi gyűjteménye stb. – összesen 14 intézménytípus) kiépítését.²³

A kormány nem számolta fel az egyházak, a politikai pártok mellett, vagy azoktól függetlenül szerveződő egyesületeket. A NEP munkacsoportjainak azonban el kellett érniük, hogy az adott területen hasonló feladatokat ellátó civil szervezetek, magánszemélyek vagy csatlakozzanak a Nemzeti Egység Pártjához, vagy működjenek együtt vele, a párt aktivistáira hagyva az irányítást. A végső cél az volt, hogy „...a jövőben ezek a különálló akciók teljesen szűnjenek meg és mindenféle [...] akciót a Nemzeti Egység kezdeményezzen, illetőleg hajtson végre...”²⁴

Mindez azt jelzi, hogy más szervezeti megoldásokkal ugyan, Gömbös és pártjának vezetése ugyanúgy a társadalom élete valamennyi területének a párt által történő megszervezésére törekedett – tegyük hozzá: sikertelenül –, mint Mussolini és Hitler. Egy elem, a korporációs rendszer tekintetben azonban az olasz minta szolgáló másolásának – szintén kudarcra végződött – másolásáról beszélhetünk.²⁵

Hasonlóságok és eltérések jellemezték a *párt és állam viszonyának* alakulását is.

Olaszországban és Németországban – a rivális pártok erőszakos eszközökkel történő felszámolása, és ezek árnyékában rendezett új választások révén – egypártrendszer alakult ki, ahol a párt és az állam lényegében egybeolvadt, vagy feladatellátása összemosódott, de eltérő módon. Azé a párté, melyben a belső ellenzék megsemmisítése vagy kikapcsolása nyomán vitathatatlanul érvényesült az első számú vezető akarata.

Hitler – hatalmi pozíciói kiteljesítését követően – 1933. július 14-én törvényben deklarálta az egypártrendszert, majd az év végén az állam és a párt egységét.²⁶ Ennek nyomán kiteljesedett a már korábban megkezdett Gleichschaltung, mely kiterjedt az államszervezet egészére, a közigazgatást is beleértve. A pártegyeduralom kialakítására biztosított a Führer számára kényelmes lehetőséget az ő kezdeményezésére már 1933. március 23-án elfogadott felhatalmazási törvény, mely révén az ál-

---

²³ A nagyszabású akció dokumentumait lásd *Gömbös pártja...* i. m. 282–336. (41–49. sz. dokumentumok).

²⁴ Uo. 298.

²⁵ SIPOS Péter: *A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997. 185–187.

²⁶ Az 1933. december 1-jén alkotott törvény 1. §. (1) bekezdése leszögezte: „A nemzetiszocialista forradalom győzelmét követően a *Nemzetiszocialista Német Munkáspárt* a német nemzeteszme hordozója, és *szétszakíthatatlan egységet képez az állammal.*” Lásd *Organisationsbuch...* i. m. 489. (Kiemelés tőlem – V. J.)

lam intézményrendszeréből kiiktatták a parlamentet. Az NSDAP által uralt kormány kapott kizárólagos, ellenőrizetlen jogosítványt az ország életének szabályozására, és — az alkotmányt is beleértve — a korábbi törvények módosítására. Ezzel a parlamentarizmus de facto megszűnt a Harmadik Birodalomban.²⁷

Mussolini ideológiai megfontolásaiából fakadóan, melyek szerint az állam a fontos, a párt funkciója csak annak kiszolgálása, a rendszer működésének első felében az államigazgatás helyi vezetői (a megyék élén „a kormány fejét képviselő” prefektus, a településeken pedig a podeszta) álltak, a párt helyi vezetői nekik voltak alárendelve.²⁸ A hatalmi viszonyok 1926 — a többi párt felszámolása — után Itáliában is a németországihoz hasonlóan alakultak: a párt uralta az állam minden szegmensét. A Duce 1929-es nyilatkozata szerint a „Párt az utóbbi években [...] behatolt a nemzeti élet legkisebb dúcaiba is. Nincsen az életnek olyan része, melyre nem terjedne ki a Párt gondoskodása.”²⁹ Egy magyar megfigyelő pedig úgy látta: „A párttitkár tehát a legnagyobb, sőt, bátran mondhatnók, az egyetlen valóságos hatalom a vidéken.”³⁰ A parlament de facto felszámolását követően pedig, az 1928. december 9-én hozott törvény értelmében a Nemzeti Fascista Párt legfelső szerve, a Fascista Nagytanács vette át a törvényhozás funkcióját.³¹ Ez által a Mussolini vezette végrehajtó hatalom (kormány) ellenőrzését olyan törvényhozó szerv látta el, melynek elnöke szintén a Duce volt, ráadásul az ugyancsak az ő parancsai által vezérelt, katonásan szervezett, hierarchikus felépítésű párt legfelső testületeként. Tekintettel a Duce — alább tárgyalandó — különleges helyzetére és jogosítványaira, ez lényegében azt jelentette, hogy Mussolinit, a kormány fejét, Mussolini, a parlament helyébe lépő párt vezére ellenőrizhette. Néhány év elteltével azonban a Fasiszta Nagytanács szerepe is elhalványult, s az állam központi végrehajtó szerve, a kormány akarata érvényesült — tulajdonképpen korlátlanul. A pártnak maradt az eredetileg rá osztott szerep: az állam szolgálata.³² A fasiszta államszervezési kísérlet jellemző eleme a *korporatív elv* érvényesítése. Előbb csak a gazdasági élet szervezésében, a munkáltatói és munkavállalói érdekek egyeztetésében szántak neki szerepet. Az 1933 novemberében elfogadott korporációs törvény végeredménye viszont a korporatív állam szervezetének kialakítása lett.³³

²⁷ ORMOS Mária: *Németország története a 20. században*. Rubicon-Könyvek, Budapest, 2008. 167–168.; ORMOS (1993): 206–210.

²⁸ *A Nemzeti Fascista Párt...* i. m. 48–49.

²⁹ Uo. 54.

³⁰ MOL K468–B/2–1929–70/b. A fascista párt. 4.

³¹ *A Nemzeti Fascista Párt...* i. m. 50.

³² ORMOS (2000): 273–274.

³³ A részleteket lásd Benito MUSSOLINI: *A korporációs államról*. Vallecchi, Firenze, 1940.

Gömbösnek mindegyike nem volt lehetséges. Kezdeményezései az országgyűlés – részben az olaszországihoz hasonló – korporációs jellegű átalakítására, illetve vele szemben a végrehajtó hatalom súlyának növelésére 1933 februárjában már a kormányon belül zátonyra futottak.³⁴ Az olasz korporációs rendszer átvételére épülő érdekképviselési rendszer törvénybe iktatása a kormánypárton belüli előkészületek során elbukott, miként az 1935. évi választási sikert követő, módosított változat is.³⁵ Gömbös kormányzása idején így semmiféle változás nem következett be a magyar állam intézményrendszerében. A Bethlen által kiépített, korlátozott parlamentáris rendszer lényegében érintetlen maradt. *Gömbös tehát nem teremtett diktatúrát.*

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is akart. Szándékait nem csak a sorolt sikertelen kísérletek jelzik. Legközvetlenebb munkatársai nyíltan fogalmazták meg a végső célt a NEP Országos Központi Irodájának szervezeti felépítését és munkarendjét szabályozó titkos dokumentumban: „*A Nemzeti Egység Országos Központi Irodája mindezen munkálatokat annak a célkitűzésnek a tudatában végzi, hogy egész állami életünknek mihamarabb elválaszthatatlanul egyet kell jelentenie a vezérnek az ország jövőjét biztosítani hivatott Nemzeti Mozgalmával* [a Nemzeti Egység Pártjával – V. J.]”³⁶ Ez a – hitleri mintára – Gleichschaltungot kilátásba helyező dokumentum mintegy fél évvel az állam és a párt egységét deklaráló német törvény születése előtt látott napvilágot.

A képet árnyalja az, hogy Gömbös nem terrorral megvalósított, hanem „*a lelkek feletti uralmon*”, vagyis a társadalom nagy részének egyetértésén és támogatásán alapuló diktatúrát vizionált. A lelkek feletti diktatúrát pedig a NEP propagandamunkája révén, az abban folyó, nemzeti alapú politikai, erkölcsi nevelőmunka segítségével remélte megvalósítani.³⁷ Aminek persze nélkülözhetetlen eleme volt az a – hűségnyilatkozatokkal megerősített – szervezeti kapocs, amely a párt tagjait és vezetőit a „*Vezér*”-hez fűzte. Számos megnyilatkozása jelezte azt is, hogy szükség – ellenállás – esetén erélyt fog tanúsítani, erőt fog alkalmazni.³⁸

Mussolini és Hitler politikai ideológiájában és a miniszterelnök, illetve a kancellár által teremtett állam működtetésében egyaránt meghatározó jelentősége volt a *vezéreszmének*. Hitler a pártvezéri, kancellári és köztársasági elnöki funkció egyesítése révén lett „*(párt)vezér és kancellár*”-ból az egész német nép „*Führer*”-e. Az NSDAP alapszabályában rögzített elv szerint: „*A Führer akarata a legfőbb törvény a pártban.*” Ő pe-

³⁴ Lásd GERGELY (2001): 242–246.

³⁵ SIPOS (1997): 185–187..

³⁶ *Gömbös pártja...* i. m. 118.

³⁷ Lásd a pártpropagandát szolgáló kiadványt: Vita- és szónoki tárgyak vázlattal és rendezési útmutatóval. IN: *Gömbös pártja...* i. m. 171–191, illetve a NEP propagandacsoportjainak feladatait: uo. 331–334.

³⁸ Lásd pl. GÖMBÖS (2004): 557, 589.

dig „Csak saját lelkiismeretének és a német népnek tartozik felelőséggel.”³⁹ E szabály a párt és állam egyesítése révén az államszervezet egészében is érvényesült. Mussolininak a király, III. Viktor Emánuel hallgatólagos beleegyezése adott lehetőséget vezéri szerepének érvényesítésére. Az átszervezett törvényhozásban alkotott törvényekben, illetve kormányrendeletekben biztosított funkciók és jogosítványok révén Mussolini lett „...az egész nemzeti köztevékenység központja; ő egy személyben alapja és csúcspontja egy piramis alakban kiépített politikai szervezetnek, mely tőle veszi eredetét, és benne kristályosodik ki”. A Duce nem csak a kormány, hanem „a rendszer valamennyi központi, politikai, katonai, gazdasági intézményének feje; [...] a Milizia parancsnoka, s a Fascista Nagytanács feje.” Mindezek alapján nyilváníthaták ki: „Anélkül, hogy a monarchia értékét csökkenteni kívánná [...] a Duce az egész állami életnek alapvető, tényleges, mozgató és fegyelmező intézménye.”⁴⁰

Gömbös számára — a párt és az állam egyesítésének hiánya, illetve Horthy Miklós kormányzó szerepe és tekintélye miatt⁴¹ — nem adatott hasonló pozíció. Ennek ellenére az alábbi szavakkal fordult az ország egész lakosságához a rádióban 1932. október 4-én: „Vezérként állok előttetek!”⁴² Az üzenet egyértelmű: az egész nemzet vezéréként kívánt bemutatkozni. Nem lehetett szó a kormánypárt vezéről, hisz ezt a tisztelet Bethlen több mint három héttel később, csak a hónap utolsó napjaiban adta át neki. Szándékát néhány nap múlva az Egységes Párt értekezletén is megerősítette: „...mint a felelős kormány miniszterelnöke, **felelős vezére akarok lenni a nemzetnek is.**”⁴³ A párt dokumentumai (1933 júniusától kezdve) ugyanezt szuggerálták a NEP szervezetének vezetőibe és tagságába. Vezető munkatársai propagandisztikus megfogalmazásaiban minden, ami 1932. október 1-je után történt, a „Vezér” érdeme volt. Az érvelés pedig igencsak hasonlatos Hitler és Mussolini vezéri mivoltának igazolásához: Gömbös hirdetett a nemzet érdekeit valóban kifejező programot, ő bontotta ki a Nemzeti Egység zászlaját. Neki köszönhető az ország külpolitikai, „gazdasági helyzetének javulása, belső rendjének megszilárdulása”. Neki lehetnek hálások a nemzet különböző státusú tagjai szociális helyzetük javításáért. S mindebben rajta kívül senkinek — sem a parlamentnek, sem a kormánynak, sem a tulajdonosoknak, sem a termelőknek — nem volt szerepe. Legfeljebb a kormányt vagy a NEP-et illeték dicsérő szavakkal — a „Vezérrel” együtt.⁴⁴

A személye körüli kultusz építését szolgálta, hogy olyan tulajdonságokkal ruházták fel, amelyek „fényében” már szinte isteni lényként jelent meg

³⁹ *Organisationsbuch*... i. m. 146.

⁴⁰ *A Nemzeti Fascista Párt*... i. m. 69–72.

⁴¹ A kérdés vázlatos áttekintését lásd VONYÓ (2012): 88–189.

⁴² GÖMBÖS (2004): 385.

⁴³ Uo. 387.

⁴⁴ Lásd pl.: Gömbös pártja... i. m. 12, 27, 30, 31, 33. b) és 36. sz. dokumentumok.

a kortársak előtt, aki ösztönösen felismeri mi jó a nemzetnek, s annak tagjai a vezér feltétlen követése révén biztosíthatják boldog jövőjüket. Így tehát a magyarság hálát adhat „*a Mindenhatónak, hogy az ország sorsdöntő órájában adott a nemzetnek egy államférfiút, Vezérünket, Gömbös Gyulát, aki magyar lelkének nagyszerű erejével felismerte a történelem parancsszavát és rávezette a nemzetet az egyedül helyes útra...*”⁴⁵

Maga Gömbös beszédeiben is kinyilvánította, hogy igényt tart a kizárólagos vezéri szerepre. „*Bízzák reám magukat; meggyőződhetek arról, hogy amit akarok, becsülettel akarom. Terveim a nemzet egyetemét szolgálják*” – szöveg a veszprémi szervezet zászlóbontó gyűlésének résztvevőihöz.⁴⁶ Indoklasként arra hivatkozott, hogy a „*...rendkívül nehéz és komplikált nemzetközi helyzetben, óriási világerők ütközése közepette, a súlyos belső problémák egész sorával megterhelt, kicsiny Magyarország csak akkor fogja megállni helyét, ha lélekben, célokban és törekvésekben összefogva, egyöntetű falanxként áll azok mögött, akik az alkotmányos tényezők bizalmából állnak az ország élén.*”⁴⁷ E szavak kimondásakor önmagára utalt. A cél az volt, hogy a társadalom minden szférájában a „Vezér” akarata érvényesüljön. Am e törekvése sem tulajdonítható a kortárs diktátorok követésének. Sokkal inkább gyerekkori hatásokra is kialakult személyiségének, melynek egyik meghatározó elem volt, hogy zsenge korától vezető szerepre törekedett minden közösségben, amit már politikai pályája kezdetén is érvényesíteni igyekezett valamennyi szervezetben, amelyekben szerepet vállalt. Másrészt katonai képzettségének. Az egykori vezérkari tiszt a legbonyolultabb társadalmi problémákat is a katonai szemével nézte, és katonai egyszerűséggel, parancsokkal szerette volna megoldani. A társadalmat pedig parancsokkal irányítható hadseregnek szerette látni.⁴⁸

Az adott szituációban, az ismertett törekvések és folyamatok tükrében nyilvánvaló, hogy nem pusztán *vezérkedésről*⁴⁹ volt szó, hanem arról, hogy Gömbös az általa (és legközvetlenebb munkatársai, legodaadóbb hívei által) kiépített párt *vezéreként* az egész társadalom életét kívánta megszervezni, politikai nézeteit, gondolkodásmódját meghatározni, s mindezek révén neki feltétlenül engedelmessé tett parlamentet kialakítani.

Ezekben az államról és a „Vezér”-ről alkotott nézetekben a *parlament* szerepe teljesen formálissá válik. Hatásköre minimálisra szűkül – a *végrehajtó hatalom* jogkörének egyidejű, rohamos kiterjesztésével. Ezt a parlamentet is egyetlen – a többi pártot felszámoló vagy teljesen háttérbe szorító – *kormánypárt* uralná, amely révén az államhatalom a társadalom egésze

⁴⁵ Uo. 151.

⁴⁶ GÖMBÖS (2004): 496.

⁴⁷ Uo. 621–622.

⁴⁸ VONYÓ József: *Utószó*. IN: Gömbös (2004): 703–710.

⁴⁹ Lásd: GERGELY (2001): 220.; Uő: *Gömbös Gyula. (Vázlat egy politikai életrajzhoz)* Elektra Kiadóház, Budapest, 1999. 143.

fölé tud kerekedni, tetszése szerint szabályozva annak működését. A párt meghatározó vonása pedig az, hogy benne a „Vezér” (pártvezér és miniszterelnök egy személyben) akarata korlátlanul érvényesül. Egy ilyen feltételek között működő parlamentnek a végrehajtó hatalmat ellenőrző — esetleg fennmaradó — szerepe lényegében nem jelenthetett volna többet, mint a „Vezér” (a parlamentet uraló párt vezérének) *kontrollját ön maga* (a miniszterelnök) *felett*. Ugyanúgy, ahogy azt Mussolini lényegében megvalósította.

Gömbös (és híveinek) államról alkotott felfogása, a NEP-szervezés gyakorlata tehát nem más, mint egy *diktatórikus vezéri állam* programja és kezdeti realizálása. Olyan államé, melynek sem kiépítése érdekében, sem működése idején — Gömbös tervei szerint — nem alkalmaznak fizikai terrort. A hatalom más eszközeit — közigazgatás, adóvégrehajtás stb. — és a modernizáció adta lehetőségeket (sajtó, tömegközlekedés, hírközlés stb.) azonban felhasználták annak érdekében, hogy a szigorú szervezeti elvek alapján működő Nemzeti Egység Pártjába tereljék a lakosság mind nagyobb részét, hogy abban ez által megvalósuljon a magyar nemzet lelki majd politikai egysége, az „*Isten adta Vezér*”, Gömbös politikai koncepciójának megfelelő tartalommal. Ez, a Gömbös terveiben testet öltő szisztéma minden lényeges elemében megfelel egyrészt a modern tömegdiktatúrák kritériumainak, másrészt nem más, mint az 1920-as évek elején általa megfogalmazott elgondolás, a „*lelkek feletti uralmon alapuló*” diktatúra részletes kifejtése és megvalósítási kísérlete.⁵⁰ Ugyanakkor meghatározó elemeiben hasonlít az olasz fasiszta rendszerhez, illetve annak kiépítéséhez. Ahhoz az államhoz, melyet többször emlegettek a Nemzeti Egység Pártja vezetői követendő mintaként,⁵¹ s melynek vezérét, Mussolinit Gömbös nyilvánosan is példaképének deklarálta.

Ezek a lényegi hasonlóságok keltették sokakban azt a képzetet, hogy Gömbös a kortárs diktátorok nézeteit vette át és politikai módszereit másolta. E vélemények kialakulásában az is szerepet játszott, hogy amikor Gömbös a hatalom birtokában elkezdhette — akkor is csak fokozatosan, és kezdetben nem is nyíltan — ideáinak átültetését a gyakorlatba, Mussolini már kiépítette fasiszta államát, Hitler pedig rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyek segítségével ezt gyorsan megtehetette. A

⁵⁰ Gömbös kinevezett miniszterelnökként 1932 októberében elmondott beszédeiben szinte szó szerint ismételte azokat a húszas években tett kijelentéseit, melyekben elhatárolta magát a mesterkéltségtől, mely „*szuronyokra van felépítve*”, s változatlanul olyan hatalmat szorgalmazott, mely a „*lelkeken nyugszik*”. GÖMBÖS (2004): 458. 1932 decemberében, Nagykőrösön „*új magyar típus*”-ról beszélt, melynek segítségével „*a lelkek koncentrációján keresztül úgylis megszületik önmagától az a magyar társadalom együttérzésén nyugvó lelki diktatúra, [...] amely belekényszeríti majd a kritizáló magyart a munkába s kiközösíti a nemzet testéből automatikusan azokat, akik — hogy úgy mondjam — nem akarnak a nemzettel egy gúnyában járni.*” Uo. 483.

⁵¹ Lásd pl.: Gömbös pártja... i. m. 31. sz. dokumentum, továbbá *Függetlenség*, 1933. június 25, augusztus 2.

jelzett különbségek is azt jelzik azonban, hogy mindez – néhány elemtől, mindenekelőtt a korporációs kísérletektől eltekintve – nem jelentett „másolást”. Elsősorban azt kell ismételtelen kiemelni, hogy Gömbös ismertett társadalom-felfogásának és politikai hitvallásának kulcselemei már 1919-re, azt megelőzően kialakultak, hogy Mussolini és Hitler jobboldali radikális politikusként jelent meg a közéletben. Gömbös csak 1920 után ismerte meg őket és politikai nézeteiket. A korabeli vádakát kívánta elhárítani, azt emlegetve: „*Ahogy Olaszországból nem lehet a narancsfát idehozni, mert az a magyar talajban nem élhet meg, úgy a német rendszert sem lehet átültetni a magyar életbe, mert az itt nem virágozhat ki.*”⁵² Az általa képviselt és gyakorolt politikát a *magyar viszonyok* következtében kialakult kérdésekre adott *nemzeti válaszként* értékelte. S ennek – a látszatok ellenére – volt igazságtartalma.

A hasonlóságok oka ugyanis nem minták követése volt, hanem az, hogy hasonló belső gazdasági és társadalmi gondokkal küszködő országokban, illetve a „*nagy háborút*” követően egyaránt sérelmeket szenvedő nemzetekben hasonló megoldásokat kerestek és alkalmaztak politikusok. Másrészt az is, hogy részben hasonló szellemi forrásokból merítettek. Gömbös nézetei esetében a gyökerek épp úgy a 19. század végi magyarországi tőkés fejlődés ellentmondásaiban, a modernizációs kényszerek és az elmaradottság konfliktusaiban, a nemzeti fejlődés akadályoztatásában, a nemzeti fenyegetettség érzetében és valós nemzeti sérelmekben (stb.) keresendők, mint Olaszország vagy Németország esetében. Vagyis a hasonlóságok az okok tekintetében is léteztek, már akkor, amikor még szó sem lehetett „*nézetek átvételéről*”, „*másolásról*”. Törvényszerű, hogy a hasonló problémákat hasonló helyzetű országokban hasonló módon kívánják megoldani. Annál is inkább, mert az „*utánzott*” eszmék forrásai azok, a háborút megelőző évtizedekben Európában (így Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchia német nyelvterületén is) kialakult szellemi irányzatok, és többek között németül is megjelent munkák, melyekből főként Hitler, kisebb részben Mussolini is merített. Gömbös Bécsben éppúgy megismer(het)te a 19–20. század fordulóján ott publikált antiszemita tartalmú kiadványokat (többek között Houston Stewart *Chamberlain*, Karl *Lueger*, Adolf Joseph *Lanz* és mások műveit), és a birodalom tartományaiban szerveződő, „*nemzeti szocialista*” nevet viselő pártalakulatokat, mint a hasonló időszakban ott élő fiatal Hitler.⁵³ Ám Gömbös nemcsak rájuk hivatkozott, hanem a dualizmus kori magyarországi társadalomfejlődést, benne hangsúlyozottan a zsidóság térnyerését tárgyaló magyar szerzők munkáira is.⁵⁴

⁵² GÖMBÖS (2004): 525.

⁵³ Lásd ORMOS (1993): 25–37.; FEST (2003): 57–102.; Brigitte HAMANN: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*. Papier Verlag, München – Zürich, 1998.; Ian KERSHAW: *Hitler – 1889–1936 – Hybris*. Szukits Könyvkiadó, (Szeged), 2003. 51–88.

⁵⁴ MIKLÓSSY István: *Keresztény magyar népünk gazdasági romlása*.

Számottevő különbség volt az is, hogy Gömbös – a hatalmi struktúra fontos elemeinek, illetve az antiszemitizmus meghatározó szerepének hasonló volta ellenére – Hitlert sohasem emlegette úgy példaképként, mint Mussolinit, és politikai taktika, illetve módszerek tekintetében is inkább az olasz diktátorhoz hasonlóan cselekedett. Ez két okkal magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a magyarországi hatalmi viszonyok ugyanúgy csak átmeneti időszak után adhattak reményt Gömbös számára valódi tervei megvalósításához, miként a Ducenak Olaszországban. Másrészt a három diktátor személyiségének jellemzőivel. Abban, hogy Gömböst *Gömbölininek* nevezte a kortársak egy része, nagyobb szerepe volt az alkati és mentális elemeknek, a megjelenésnek, a szónoklatok során felvett pózoknak, mint politikájuk tartalmi hasonlóságának. Ennél fontosabb volt azonban életfelfogásuk és életvitelük. Gömbös épp úgy életigenlő, nyitott személyiség volt, mint Mussolini – szemben a személyiségzavarral küszködő, rideg Hitlerrel. A Duce – zárkózottsága és magányossága ellenére – éppúgy nem vetette meg az élet örömeit, mint a magyar miniszterelnök. Gömböst a kortársak kellemes és szórakoztató társasági embernek tartották, aki kiválóan szót értett a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek tagjaival, az előkelőségekkel éppúgy, mint a földművelőkkel. Ismert volt család szeretete, az a tény, hogy lehetőségeihez mérten egyaránt gondoskodott özvegy édesanyjáról, nehéz helyzetbe került testvéreiről, illetve gyermekeiről. Utóbbiakról az első feleségétől történt válása után is. E pozitív emberi vonásait sok ellenfele, sőt ellensége is elismerte. Emberszeretetének is szerepe volt abban, hogy harcos antiszemitizmusa – Hitlerrel ellentétben – sohasem terjedt ki a zsidókkal szembeni fizikai erőszak alkalmazására.

Egy politikust azonban elsősorban nem egyénisége minősíti, – mondhatnók: arcélinek meghatározó vonását nem az adja –, hanem politikai hitvallása, s főként az, hogy a hatalom birtokában az általa irányított ország társadalma számára hasznos, vagy káros politikát folytat.

Szociálpolitikai tanulmány. Budapest, 1913.; KOVÁCS Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon.* Budapest, 1922.